

Lokal Historisk Forening for Tølløse Egnen

Efterår 2018

*Stenhuggere i arbejde ved genopbygningen af Tølløse Slot
1942. Foto: Helge Andreassen.*

To mand frem for en enke

Til venstre og til højre for hovedindgangen til Tølløse Slot kan man over vinduerne i stueetagen se fire sandstensbuster. En forestiller en sørgmodigt udseende herre med fuldkæg og et karakteristisk langt nedhængende overskæg. Kan det være et portræt?

Renæssanceslottet

Vi har for nærværende kendskab til i alt 10 af renæssanceslottets sandstenshoveder ud af de 24, som skønnes at have været der oprindeligt.

Til venstre for hoveddøren en sørgmodig herre og et nu ødelagt hoved. Til højre for hoveddøren et kvindehoved med kyse. Lignende kyser kan ses på de yngste kalkmalerier. Yderligere er der

Den sørgmodige mand.
Foto: Marina Wijngaard, 2017.

på højre side en herre med over-skæg. Det er et velbevaret smukt mandshoved med kraftige træk. Dette hoved er af en lidt anden kvalitet end de to andre, idet det er større, mindre forvitret, og det synes ikke at høre sammen med selve busten.

I Nationalmuseets samling opbevares tre hoveder, som slottets daværende ejer, fabrikant Hollesen skænkede efter branden i 1942. De blev sammen med flere andre brudstykker fundet som

fyldt i en tilmuret skorsten. De forestiller en konge, en dame med pibekrave og en ung mand. Kongen og damen ser noget sørgmødige ud med smalle langstrakte ansigtstræk. Den unge mand derimod ikke. Han ligner en yngre udgave af herren med de kraftige træk og det viltre hår.

I et album med billeder fra genopbygning af Tølløse Slot i 1942-43 er der yderligere billeder af tre ekstremt smukke hoveder: to kvinder med flettet hår (ugifte) og

De 3 hoveder fra Tølløse Slot. Nationalmuseet, udateret.

Genanvendt hoved. Foto: Helge Andreassen, 1942.

en soldat med hjelm.¹ Det vides ikke, hvor disse hoveder nu befinder sig, men billederne viser, at de blev genanvendt under genopførelsen. Her bør også nævnes et fotografi af en stensøjle med et mandshoved med hængende overskæg.

På et billede fra 1979, dvs. 25 år efter genopbygningen, kan ses 6 hoveder på gavlen.

Det forlyder, at man under anlægsarbejdet til Vilvorde Havebrugs-skole (1980-81) fandt en nedlagt brønd, og i den opfyldte jord skulle man have fundet flere sandstenshoveder. Det har ikke været

muligt at få bekræftet dette rygte eller få oplyst, hvor disse hoveder evt. nu måtte befinde sig.

Nederlandsk renæssance²

I midten af 1500-tallet startede Danmarks adel et veritabelt byggeboom. Mange adelsgårde var raseret efter Grevens Fejde, så nu skulle man manifestere sig. Byggemateriale var der rigeligt af efter Reformationen. Mange klostre blev revet ned og munkestene blev genanvendt til herregårdsbyggeri. Således blev der til Selsø brugt 1/2 mio munkesten fra Skt. Claraklostret i Roskilde. Aastrups

¹ Billeder taget af Helge Andreassen, som stod for byggeriet. Tølløse Lokalkarkiv.

² Byggestil, der udvikledes i Nederlandene i 1500-tallet.

ældste fløj blev bygget af munkesten fra Roskildes Sortebrødrekloster. Hvor stenene til Tølløse Slot kom fra, vides ikke.

I forbindelse med byggeboomet nævnes hollandske og flamske bygmestre og stenhuggere.³ Der har været tale om regulære billedhuggerværksteder, der producerede epitafier, gravsten og gavludsmykning på bestilling. Billedhuggerarbejdet på de ældste renæssancegårde, på Sjælland navnlig Lystrup⁴ og Vallø, viser en række ligheder og antages at komme fra samme værksted. De repræsenterer både samtidige personer, historiske figurer og skikkelser fra den klassiske oldtid. Nogle af disse anonyme stenhuggere kan følges på deres personlige stil, herunder Københavns Alabastmester, som også arbejdede på Kronborg og i Skåne. Han er kendt for hoveder med skarpe lige næser og et halvt sørgmodigt udtryk.⁵

³ Hans van Paeschen (Hans Paaske), bygmester og fæstningsingeniør. Billedhugger Gert van Groningen (van Grongen), som i 1574-75 stod for stenhuggerarbejdet på Kronborg. Anthonis van Obbergen, fæstningsingeniør, som tog over ved Kronborg i 1576. Hans van Steenwinckel, som bl.a. var bygmester for Tycho Brahes Uranienborg.

⁴ Bygget af Ejler Grubbe, afsluttet i 1579.

⁵ Krognos' epitafiet i Ringsted Kirke, en altertavle i Lunds Domkirke, alabastfigurer i Rosenkrantzernes kirke i Hornslet.

Peder Oxes slot

Da Peder Oxen fik overdraget Tølløsegaarden i 1558, ejede han i forvejen Gisselfeld og havde arvet en anpart i Løgismose på Sydfyn. Han gennemførte store bygningsarbejder på sine ejendomme. Byggeriet af Gisselfeld blev påbegyndt i 1540'erne og stod ifølge ejertavlen færdigt i 1547. Teksten på ejertavlen:

*MDXL på de syvende aar
Lod Peder Oxen denne gaard flytte
Og bygge af ny som han her staar
Sig og sine arvinger til nytte
Gud unde dem at bygge og bo
Og saa i Verden at være
At det bliver dem til fred og ro
Overalt ting til Guds ære.*

Det vides ikke, hvornår byggeriet på Tølløse Slot blev indledt, og det har i hvert fald været afbrudt under Peder Oxes frivillige landflygtighed, som han bl.a. tilbragte hos Christian II's datter, hertuginde Christine af Lothringen. I den periode fornyede han sit bekendskab med de nyeste strømninger indenfor europæisk arkitektur. Byggeriet i Tølløse blev ifølge ejertavlen afsluttet i 1575. Ejerpladen var nu mere indstillet på det hinsidige, da der var gået næsten 30 år, og der var ingen arvinger i lige linie! Nu ender strofen med et fromt ønske om, at Gud må unde Peder Oxen og Mette Rosenkrantz 'den evige ro.'

Anno 1575 lod erlig og velbyrdig mand
Per Oxe til Gisselfeld k m⁶ oc Danmarks rigshovmester
Som vor her Johanes Oxis
Søn til Nielstrup oc hans høje hustru
frue Mette her Oluf Rosenkrantzisdaater til Vallø
bygge dette hus her paa Tølløse
Gud unde dem saa at bygge oc boe at de maa faa den evige ro

⁶ K m = kongelige majestæts.

Ejertavle over hovedindgangen på Tølløse Slot. Foto: Marina Wijngaard, 2017.

Kun lidt kan føres tilbage til det oprindelige tvillingehus med sammenbyggede langsider. Husets grundplan markeres af den solide kampestenssokkel under den nuværende hovedbygning og den foranliggende terrasse. Under terrassen ligger den delvis opfyldte kælder med tøndehvælv og en spærret 'nøddudgang'. Kælderen har muligvis rummet køkkenet (jf. Selsø og Aastrup). Det var et stort hus i tre stokværk af røde munkesten med kridtstensbånd; en herborg med træk fra middelalderens forsvarsborge med voldgrav til tre sider. Adgang til eta-gerne skete ad et trappetårn. Foran slottet lå ladegården som ekstra værn.⁷ Det siges, at en løngang førte fra hovedbygningen til ladegården, så man kunne slippe væk. Huset blev i nederlandsk renæssancestil ornamenteret med kridtstensbosser omkring vinduerne. Vinduerne fik en skulpturel udsmykning, formentlig i form af trekantede frontoner⁸ med sandstenshoveder, sådan som vi kender det fra Vallø, Visborggaard⁹ og Lystrup. Visborggaard blev bygget i 1575 af Jacob Seefeld, som

var gift med Sophie Bille, datter af Peder Bille og Mette Rosenkrantz' søster, Birgitte Rosenkrantz (1530-1592). Vi bevæger os i familiekredsen af dansk uradel.

Ejertavlen – et testamente

Det er påfaldende, at byggeriet på Løgismose og Tølløse betegnes som afsluttet i det samme år 1575, dvs. Peder Oxes dødsår. De to enslydende ejertavler er nærmest et testamente og synes at dreje sig mest om at fastslå, at retten til godset tilkom Peder Oxes enke, Mette Rosenkrantz.¹⁰ Ejertavlen skal ses i lyset af uradelens foretrukne beskæftigelse – at føre godsprocesser mod slægtninge. Peder Oxe førte bl.a. en langvarig proces om retten til Gisselfeld mod sin egen morfar, rigshovmester Henrik Goye.

Den oprindelige ejerplade fra 1575 er bevaret. Indtil 1942 sad den over hoveddøren mod parken. Nu er den indmuret over hoveddøren. På Løgismose blev ejertavlen anbragt i murværket over porten uden yderligere ornamenter. Det samme ses f.eks. på Aastrup. Det er ikke givet, at Tølløse Slot har haft en prangende renæssanceportal som på Vallø, men i betragtning af kvaliteten af de bevarede sandstenshoveder har portalen sikkert været udsmykket, muligvis med ejerbuster.

⁷ Nedrevet i 1880'erne, hvor der blev bygget en ny avlsgård og en ny forpagterbolig.

⁸ Buet eller trekantet parti over vinduer og / eller døre.

⁹ På indgangsportalen på Visborggaard er der to såkaldte 'ejerbuster'.

¹⁰ Sikret testamentarisk.

Fruen som bygherre

Mette Rosenkrantz var ikke uden erfaring i herregårdsbyggeri. Hun var enke efter rigsråd og krigskommissær Steen Jensen Rosensparre til Skarhult (Skåne). Rosensparre faldt i 1565 i slaget ved Axtorna. Skarhult Slot blev bygget i 1560'erne.¹¹ Det antages, at hun foranledigede den skulpturelle udsmykning af slottet, som er Skånes bedst bevarede borg i nederlandsk renæssancestil. Dokumentation viser, at det var fru, som forhandlede med stenhuggerne og leverandørerne af mursten m.m.

¹¹ Ifølge ejertavlen afsluttet i 1562.

En sørgmodig dame på Tølløse Slot. Nationalmuseet, udateret.

Allerede i sin første enkestand 1560'erne indledte hun sandsynligvis byggeriet af det ny Vallø Slot. På ejertavlen er begyndelsesdatoen blank!¹² Hun skriver:

*... ANNO 15.. BEGØNDT ATT
BØGE TETTE STORE HVSS
FANGET THED WNDER
SPER OCH TAG 1586....
MEG MYN BØRN OCH
WORIS EFFTFERKOMENDIS
ARFFVINGER TIL GAFFVEN
OG GODE AMEN*

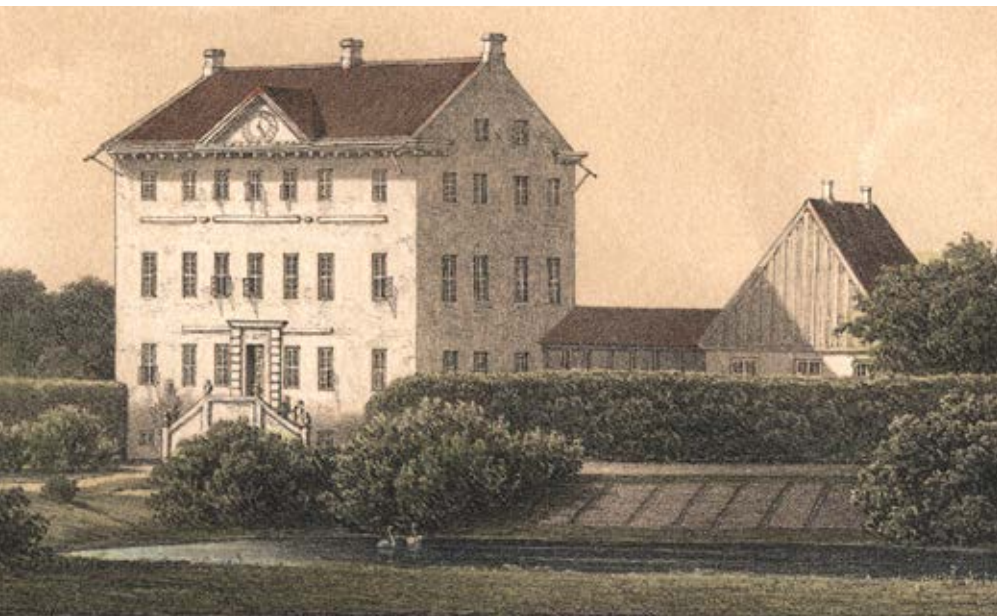
¹² Anders Petersen, 1877, Vallø og Omegn - en historisk Skildring, s. 8.

Mens Tølløse Slot endnu havde træk af forsvarsborg, blev Vallø et pragtslot til beboelse for Danmarks rigeste enke og hendes arvinger.

Vallø brændte i 1893, men de solide mure holdt, og mange sandstensornamenter blev genanvendt. Her er både hoveder i frontoner over vinduerne, i medaljoner og ikke mindst en flot indgangsportal, der kan give et indtryk af, hvordan Tølløse Slot kan have set ud, da Mette Rosenkrantz afsluttede byggeriet. Hovederne på Vallø forestiller både samtidige personer og figurer fra den klassiske oldtid.

Både Oxe og Rosensparres vå-

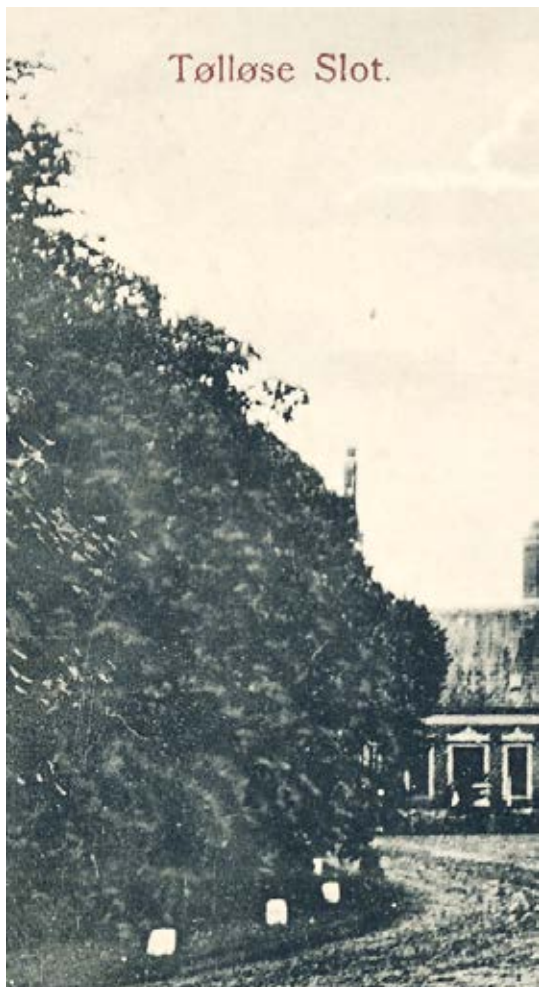
Tølløse Slot efter Neergaards "forbedring". Litografi, udateret.

ben er placeret på en fremtrædende plads ved indgangsportalen til højre og venstre for Rosenkrantzernes eget våben. Kommen- de slægtled skulle ikke være i tvivl om arveforholdene.

'Forbedringen' fra 1773

Tølløse Slot gik senere hen videre til Peder Oxes søstersønner, som anfægtede testamentet. I 1651 tilføjede Lene Barnekow de to sidefløje. Efter hyppigt skiftende ejere overtog kancelliråd Johan Thomas Neergaard og fru Anna Jochumsen i 1771 godset. Deres ejerplade befinder sig nu inden for i trappehallen. Ægteparret var at regne blandt de største godsejere på Midtsjælland. Mange gamle herregårde blev i den periode bygget om eller revet ned og erstattet med en ny bygning i bedste nyklassicisme, der krævede stramme linjer. Der er flere eksempler på denne 'modernisering' fra midten af 1700-tallet og meget, der mindede om nederlandsk renæssance og dens skulpturelle udsmykning, blev fjernet med hård hånd. Tølløse Slot blev bygget om til næsten uigenkendelighed. Indgangstårnet forsvandt, renæssancepræget blev fjernet, tvillingehusene blev samlet under ét tag og hele bygningen blev pakket ind i et tykt lag puds og kalket lyserødt.¹³

Neergaard begrundede sine hårdhændede indgreb med, at '*huset var bleven forfalden og øde*', kalder det '*igien fra Grunden forbedret*' og bryster sig af den navnkun-

¹³ Ifølge Trap.

dige første ejer. Peder Oxes ejerplade overlever derved 'forbedringen'. Det er ikke klart, hvad der skete med hovederne over vinduespartierne. Nogle er måske gen-

anvendt i en indgangsportal. Den nye ejerplades oprindelige placering kendes ikke, men nu befinder den sig i bygningen over indgangen til højre sidefløj:

*Tølløse Slot efter arkitekt August Kleins
rekonstruktion 1883-85. Postkort, udateret.*

*See her det Hus som Rigs-Hof Maester Peder Ox
For 200 Aar dog ringere end 2 har ladet vox
Er Anno 1773*

*Efter at det var bleven forfalden og øde, igjen fra Grunden
Forbedret og istandsat af Cancelliraad Johan Thomas Neergaard
og Fru Anna Joachimine født Quistgaard til Tølløse,
Ringsted Closter, Kjærup og Mierløse Gaarde.*

I 1856 genopførte lensgrevinde Sophie Hedevig Schulin-Zeuthen trappetårnet og i 1883-85 førte man slottet tilbage til, hvad man den gang anså for at være dets oprindelige skikkelse.¹⁴ Hovedhuset brændte i 1942, og den nuværende bygning er kun en sølle skygge af det prægtige renæssancehus. Genopførelsen er udførligt dokumenteret af Helge Andreassen.¹⁵

OVERSIGT OVER PORTRÆTTER Peder Ox

I Frederiksborgs Slots samling findes et billede af Peder Ox.

I Gisselfeld-samlingen findes en fløjaltertavle (dateret til 1579), hvor Peder Ox er afbildet sammen med fru Mette Rosenkrantz.¹⁶ Han

er i fuld rustning og med langt skæg, hun med hue med langt nedhængende snipper. Midterfeltet viser øverst himmelfarne sjæle og centralt døden omgivet af mennesker. Desuden findes der et noget medtaget ovalt portræt, som er en kopi fra 1700-tallet fejlagtigt dateret til 1545.

I Bråby kirke, en middelalderkirke under Gisselfeld, findes et bemærkelsesværdigt epitafium. Peder Ox er afbildet i fuld rustning liggende på sarkofagen, mens man kan se et vissent lig i selve kisten. Det er et såkaldt **transi-** eller **kadavermonument**, et memento mori, som skal minde om kødets forgængelighed. Monumenter af denne art kendes fra store dele af Europa, navnlig Frankrig, Belgien og England, men er ikke almindelige i Norden. Det tre meter høje epitafium anses af nogle forskere for at være af skånsk eller københavnsk oprindelse. Det viser Peder Oxes nære tilknytning til de centraleuropæiske kulturstrømninger.

¹⁴ Arkitekt August Klein.

¹⁵ Arkitekt Ernst Kühn.

¹⁶ Nr. 170 i Catalog over den lensgrevelige Danneskiold-Samsøeske Malerisamling. Dateret 1575.

Epitafiets tekst:

HER LIGGER PEDER OKSE
TIL GISSELFELDT BEGRAFVEN
SOM AF NYE LOD BYGGE
DENNE KIRKE OCH GAART
OCH FLYTTE PAA DESSE
STHEDE THE NY STAA
SOM DØDE ANNO 1575
TEN 4 DAG NOVEMBER

I forbindelse med sine byggerier på Gisselfeld byggede Peder Oxen en kirkefløj,¹⁷ som senere er revet ned. Det er næppe middelalderkirken, men snarere denne kirkefløj, der henvises til, når det nævnes, at han *af ny lod bygge denne kirke og gård*. Epitafiet har oprindeligt været tiltænkt kirkefløjen på Gisselfeld, eller sågar været placeret der. I øvrigt menes Peder Oxen at være begravet i Københavns Domkirke. Vi kender hans gravsten fra tegningen i Resens Atlas 1677.¹⁸ Som kilde til hans og fruens ansigtstræk kan tegningen dog ikke bruges.

Senere kobberstik fra 1800-tallet og en maske af Peder Oxen på Chri-

stiansborg¹⁹ kan alle føres tilbage til det ovale portræt som forlæg.

Fruen

Da Mette Rosenkrantz i 1567 giftede sig med Peder Oxen, var hun 34 og han 47 år gammel. Et maleri dateret ca 1570, viser en slank kvinde med et smalt ansigt og frønt korslagte hænder. Det viser lighed med husalterets portræt, men også med hofdamen på Nationalmuseet! Ægteskabet med Peder Oxen forblev barnløst. Hun døde på Skarhult i 1588 og er også afbildet på gravstenen i Skarhult kirke. Hun havde fire børn med Steen Rosensparre, heriblandt rigsråd Oluf Steensen Rosensparre til Skarhult, Vallø og Holmegaard, som afsluttede byggeriet på Vallø.

Den første ægtemand

Af Steen Jensen Rosensparre findes der ikke noget kendt malet portræt, men på hans gravsten i Skarhult kirke ses han med Mette Rosenkrantz ved sin side. I selve graven fandt man kun én kiste og Rosensparres sværd. På gravstenen ses en noget bistert udseende ridder i fuld rustning. Resterne fra gravstenen i Københavns Domkirke viser overensstemmelse med

¹⁷ Endnu i 1758 nævnes der et kapel, som skulle have ligget i den vestlige længe.

¹⁸ Den originale gravsten gik tabt ved Københavns brand og kun nogle brudstykker er bevaret, herunder Mette Rosenkrantz' frønt korslagte hænder!

¹⁹ Masker af Peder Oxen og Absalon af A. Bundgaard, som stod for mange af skulpturer og relieffer i det nye Christiansborg, er placeret over porten. Originalerne befinder sig nu i Statsministeriets forrum.

Måske Rosensparres hoved på Tølløse Slot? Foto: Marina Wijngaard, 2017.

den i Skarhult. De to gravsten ligner samlebåndsproduktion, hvor man efter behov tilføjede tekst, ansigtstræk og årstal.

Er det mon Peder Oxé?

Ud fra ovenstående kan vi fastslå, at hovederne på Tølløse Slot meget vel kan have omfattet portrætter af samtidige. Men kan de få tilbageværende identificeres?

- ✓ Den sørgmodige herre på Tølløsegaard og ligeledes den smukke dame på Nationalmuseet forestiller samtidige personer. Det samme gælder den unge mand på Nationalmuseet og den ældre på slottets gavl.
- ✓ Den sørgmodige herre på Tølløse Slot viser stor lighed med et

miniaturebillede af Peder Oxé, som findes på Frederiksborg Slot (dateret 1574). Den smukke dame fra Nationalmuseet viser lighed med maleriet af Mette Rosenkrantz fra 1570.

- ✓ Disse to bustere kan meget vel være fremstillet af *Københavns Alabastmester*, hvis ansigter kendetegnes ved spidse næser og sørgmodige træk.
- ✓ I billedmaterialet fra genopbygningen i 1942-43 er der et foto af enstensøjle med et sørgmodigt mandshoved. Helge Andreassen har allerede dengang sammenholdt det med et senere kobbertryk af Peder Oxé.
- ✓ Stenhuggerarbejdet på Vallø og Lystrup tilskrives samme billedhuggerværksted, uden at man dog kender mesterens navn. Nogle forskere henviser til *Københavns Alabastmester*, som også var virksom i Skåne.
- ✓ Mette Rosenkrantz' byggeri af Vallø og hendes andel i byggeriet af Tølløse falder tidsmæssigt delvis sammen.
- ✓ *Alabastmesteren* var virksom på Sjælland i denne periode.
- ✓ Efter Peder Oxés død har Mette Rosenkrantz afsluttet byggeriet på Tølløse Slot og Løgismose. Hun opsatte ejerplader for at befæste sin og sine børns arveret.
- ✓ Hun fortsatte byggeriet på Vallø, hvor indgangsportalen blev udsmykket med tre våbenskjolde:

Oxe, Rosenkrantz og Rosensparre, ligeledes for at fastslå arveforholdene.

- ✓ Johan Thomas Neergaard kan have bevaret en del af indgangsportalen og have respekteret bygherrens ejerbuste, lige så vel som han respekterede Peder Oxes ejertavle.

Vi kan selvfølgelig aldrig med sikkerhed slutte, at busten på Tølløse Slot repræsenterer slottets første ejer, Peder Ox, men ud fra ikonografien er tanken besnærende, og det kan være *Københavns Alabastmester*, der har været billedhuggeren. Vi befinder os i en periode, hvor dansk uradel har brugt de samme bygmestre og billedhuggerværksteder.

Den smukke page på Nationalmuseet og manden t.h. for hovedindgangen kunne være portrætter af far og søn: Steen Rosensparre og unge Oluf, men til den konklusion er materialet for spinkelt.

Hvorom alting er, så bør de sidste hoveder nu beskyttes mod yderligere nedbrydning.

Litteratur:

Jørgen Ahlefeldt Laurvig: Træk af herregården Tølløses historie, fra Holbæk Amt nr. 68, 1975.

Anders Petersen, 1877, Vallø og Omegn - en historisk Skildring.

Niels Peter Stilling, Danmarks slotte og herregårde, Politikens forlag, 3. udg.

Portræt af Peder Ox på stensøjle.
Foto: Helge Andreassen, 1942.

Af min slægts historie

Anders Christoffersen blev født i Nr. Eskilstrup i 1869 og døde på Sct. Elisabeth Hospital i Holbæk i 1953. Hans forfædre har langt tilbage i tiden boet på Tølløse-egnen. Om dem og deres livsbetingelser fortæller han i sine erindringer, som vi her bringer uddrag af.

Min oldefar på min fædrene slægts side hed Peder, og han var hugger²⁰ i Tølløse²¹. Det var i udskiftningstiden i slutningen af 1700-årene, at han uden varsel blev tvunget til at være gårdfæster.

Der var brug for flere gårdfæstere, da det gamle fællesskab i landsbyerne ophørte. Fællesskabet var stiftet med særlige regler for hver landsby, kun jorden nærmest landsbyen blev dyrket, ager om ager, som man sagde. Udlodderne længst fra byen kaldtes olden, der var gammel udyrket græsjord, hvor der voksede træer og tjørnebuske hist og her. Fælles tørvegrave, sand- og lergrave fandtes til hver by. I byskråen²² var regler for fællesskabet, dog var det særlig lydighedsspligt, hoveri og afgift til Nådigherren, der blev indskærpet.

Anders Christoffersen. Udateret.

I hver by var en oldermænd, som modtog meddelelser til byen. Han havde byhornet og med dette tudede han på en plads ved gadekæret. Her mødte byens folk for at høre om pligtarbejde, ildebrande, vejenes istandsættelse m.m. Byoldermanden og byhornet holdt sig her på egnen til omkring 1880, da aviser blev almindelige. Hoveri tilsgædes af Ridefogeden. Landsbyer, hvis gårde ejedes af forskellige herskaber, blev udskiftet på den måde, at hver gård fik sin egen lod, der var smal ved byen og blev bredere, efterhånden

²⁰ Hugger: tømrer.

²¹ Tølløse = det nuværende Gl. Tølløse.

²² Byskrå: en skreven vedtægt.

som den nærmede sig nabobyens jord²³. Lodderne fik således ofte form af en trekant med en spids til gården. Dette blev tilfældet i Nr. Eskilstrup.

Men i Lunderød var Tølløsegården eneste jordejer, og der blev en del gårde udflyttet, blandt andet Glæmosegården. Udflyttergårdene regnedes altid for at være de dårligste, da selve landsbyen oprinde-

lig var lagt på god jord, og de nærmeste jorder efter datidens brug blev opdyrket og sat i kultur.

Ved anlæg af landsbyen var der dog også taget hensyn til, at der fandtes vand, da brønde var ukendte i tidligere tid. Derfor findes i de fleste landsbyer spor af vandløb eller en større vandsamling.

Glæmosegården var en meget dårlig gård, der var store tørvegrave med holme hist og her, dårlige vandafledningsforhold, en del kridt osv. Ingen ville have gården.

²³ En sådan udskiftning kaldtes en stjerneudskiftning.

Glæmosegården, Hjortholmvej 10. Foto: Anker Hansen, 1983.

Gårdfæster på Lunderød Mark

En dag så Godsejeren, at min oldefar Peder gik gennem Tølløse iført en trøje, som på den tid vilde kaldes fin. Godsejeren fandt, at når han havde råd til at være så velklædt, skulle han være gårdfæster. Han fik derfor tilsigelse af møde for Nådigherren og fik at vide, at han skulle have Glæmosegården i fæste. Peder ville helst være fri og passe sit håndværk, men han blev tvunget til at overtage gården, der på det tidspunkt allerede var flyttet ud på marken fra Lunderød og lå på sin nuværende plads²⁴.

²⁴ Glæmosegården har i dag adressen Hjortholmvej 10, 4340 Tølløse.

Peder fik udleveret 2 heste og nogle af datidens avlsredskaber, måske også et par køer, men derom har jeg intet hørt. Han begyndte at rydde og pløje på holmene, men da der fordredes 4 heste til en træplov, når der skulle pløjes, har det været en sløj pløjning. Snart døde den ene hest. Der var derfor intet andet at gøre end at gå til Godsejeren.

Denne modtog ham med en kraftig ørefigen og sagde derefter: "Følg med ud i stalden, der står 2, så kan du tage, hvilken du vil". Peder så på hestene og sagde: "Jeg vil helst have hoppen, så måske jeg kunne lægge nogle føl til, for jeg skal jo have flere heste, hvis jeg skal kunne opdyrke jorden". Til det svare-

Sædemand på Stavnsbåndets tid. Akvarel af Rasmus Christiansen, 1920'erne.

de Godsejeren: ”Nu ser jeg, at du har nogen forstand. Havde du taget den anden, havde du fået en ørefigen til!”

Min bedstefar

På Glæmosegården opvoksede min bedstefar, Christopher Pedersen (født 1790), under trange kår. Men han blev en høj, rank og kraftig, mager og knokkelstærk mand, som jeg netop kan huske at have set i min allertidligste barndom.

Omkring 1813 gjorde min bedstefar nogle års soldatertjeneste i København. Byen var meget medtaget af bombardementet i 1807, og landet var besat af englændere og de såkaldte spaniolere. En del af den danske hær var i Holsten. Skønt der var en slags krigstilstand, var bedstefar ikke med i noget slag. Disciplinen var streng og lønnen lille. Om formiddagen var soldaterne på øvelse, og om eftermiddagen arbejdede de i byen for at tjene lidt. Med nogle dages mellemrum udbetaltes der i soldatertiden 6 skilling rigsmønt. I 1813 stod min bedstefar vagt på Amager Fælled, hvor de gamle skillingssedler blev brændt. Statskassen var bankerot, som man sagde, og nye penge blev udstedt.

Foruden almindelige prygl, som uddeltes af befalingsmændene efter forgodtbefindende, vanke-

de der spidsrod, krumslutning²⁵ m.m.

Da min bedstefar var kommen ud af tjenesten, blev han snart gift og blev præsteavlingsforpagter²⁶ i Tølløse. De boede i et par stuer i den gamle præstegårds stuelænge, som lå langs kirkegården. Til minde herom har jeg en bibel med et forord af H. Winholt, Capellan til Tølløse og Agerup, dateret 10. febr. 1820.

Minder fra det gamle Tølløse

Ligesom i min ungdom forsøgte de unge, hvem der kunne kaste højest eller længst med sten. Én af de unge i Tølløse var så dygtig, at han kunne stå på den lave vej vest for kirken²⁷ og sende en sten op over tårnet. Det var en uheldig sport, da man ikke vidste, hvor stenen faldt ned. I Peder Palladius' Visitatsbog²⁸ tales om folk, som kylede og kastede sten på Guds hus. Engang havde degnen glemt at

²⁵ Krumslutning: en straf, der før i tiden anvendtes i militæret: den, der skulle straffes, blev anbragt i foroverbøjet stilling i 12-48 timer, mens arme og ben var fastgjort til en bjælke, der lå på jorden.

²⁶ Præsteavlingsforpagter: præstegårdsforpagter.

²⁷ Den lave vej vest for kirken: i dag Nybyvej.

²⁸ Peder Palladius: 1503-1560, biskop over Sjællands Stift og dermed tilsynsførende for kirker og skoler i stiftet.

lukke kirkedøren. Om aftenen samlede en spasmager fra byen en del ungdom i kirken, tændte lys derinde og underholdt dem med forskellige løjer uden at beskadige noget. Ejeren af godset²⁹, der var assessor i Højesteret, kom kørende fra København og så lys i kirken. Han lod kusken holde, gik

derind og jog dem ud, men fik fat på anføreren og beordrede ham til at stå vagt ved kirken og være ansvarlig for, hvad der fandtes derinde, da nøglen ikke kunne findes. Da han blev ene, var han ikke så glad over forholdene. Men så kom han i tanke om, at han havde set et knippe nøgler ligge på alterets ene hjørne. Måske kirkedørsnøglen fandtes derimellem? Han gik op og fandt den rette nøgle. Men da han gik ned ad kirkegulvet, forekom det

²⁹ Godset = Tølløsegården. Tølløse Kirke var indtil 1911 ejet af Tølløsegården.

Tølløse Kirke set fra sydøst. Postkort, udateret

ham, at nogen gik bagefter. Det var frygt for spøgeri. Men han fik lukket døren, gik hjem og dagen efter afleverede han nøglerne. Det blev kun til en advarsel: billigt sluppet efter tidens tænkemåde!

Taskespiller³⁰ eller fakirkunstner i Tølløse

En gang i min bedstefars ungdomstid var han til stede ved noget, som man dengang kaldte øjenforblændelse. Han stod på gaden i Tølløse sammen med en flok unge mennesker. I vejens nærhed lå en tromleknob - et stykke egestamme, som var afrettet og afrundet til en trætromle, og som skulle ligge og tørre, før beslaget blev sat på. En sådan ny knob var som oftest knap en alen i gennemsnit³¹, den blev jo slidt under brugen. Dens længde var omkring 3½ alen. Da kom en af de gamle heksemestere, som gik omkring og helbredte mennesker og dyr med besværgelser og lignende. Han sagde: "Vil I give mig 2 skilling hver, så skal jeg krybe igennem den der". De sagde ja, og så satte han hovedet ved knobens og forsvandt lidt efter lidt. Noget efter kom han langsomt til syne ved knobens anden ende.

Et ungt menneske kom til stede under forestillingen, og da han kunne se, at der var andægtig opmærksomhed, sagde han: "Hvad står I og ser så nøje på?". "Vi ser han kryber gennem knobens", var svaret. "Er I gale, kan I ikke se han kravler uden på den", sagde han. Da heksemesteren var færdig, gik han hen til den nyankomne, tog en ring op af sin lomme og holdt op for hans ene øje, idet han sagde: "Kan du se gennem den? Nu kan du også give mig 2 skilling, så skal jeg krybe gennem knobens en gang til". Så gentog heksemesteren forestillingen, og nu kunne den sidst ankomne også se, at den gamle kunne krybe gennem træstammen.

Efterskrift: I 1824 flyttede Anders Christoffersens bedstefar, Christoffer Pedersen, med sin familie fra Tølløse og blev gårdfæster på matr. 6a i Nr. Eskilstrup (i dag Højbjergvej 18). På denne gård voksede Anders Christoffersens far op, og selv blev han født der i 1869. I næste nummer af foreningens blad bringer vi uddrag af Anders Christoffersens barndomsindringer fra Nr. Eskilstrup.

30 Taskespiller: tryllekunstner, gøgler. Bruges også lidt nedsettende om en uærlig person.

31 Gennemsnit: her formentlig diameter.

Da England vandt 5-3 ...

Den store NATO-øvelse, den 26. september 1983.

For de fleste af os er 1983 det år, hvor frygten for en atomkrig blusede op og fredsdemonstrationerne igen tog fat. NATO dobbeltbeslutningen af 1979 om opstilling af 108 Pershing II mellemdistanceraketter og 464 krydsermissiler i Vesteuropa havde vakt alvorlig frygt i befolkningen, og den blev ikke mindre af Ronald Reagans krigeriske retorik og kraftige militæroprustning, som gav Sovjetunionens ledere anledning til at forberede sig på et amerikansk

angreb. I disse år blev der afholdt indtil flere store NATO-øvelser, hvor de blå styrker forsvarede Sjælland mod de orange styrker, som altid gik i land på Møn eller Stevns. Den mest omtalte var den i november 1983, Able Archer, hvor Juri Antropov satte de russiske tropper i forhøjet alarmberedskab. Han anså øvelsen for et reelt angreb. Danmark gik ind for forhandling, og omsider sejrede fornuften. I 1985 kom det til et forhandlingsresultat, hvor Gorbatsjov og Reagan rakte hinanden hånden, og Europas befolkning kunne ånde lettet op.

Det engelske militær-orkester ved Sejergårdsskolen. Datering: 1983.

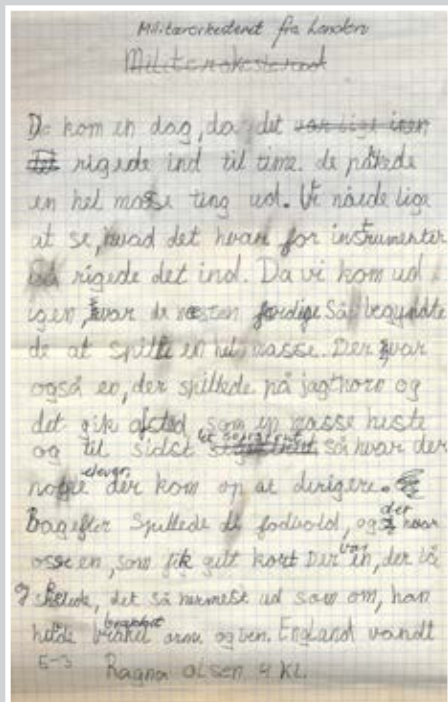
Inden Able Archer havde der i september været en NATO-øvelse, hvor de blå styrker nærmest som sædvanligt bl.a. slog lejr ved det, der dengang var C.L. Svendsens kornsilo i Tølløse. Det gav anledning til en del underholdning for byens børn. De myldrede derhen for at se på kampvogne og forsøge at kommunikere med amerikanske og britiske soldater. Der blev uddelt slik, og det var en herlig afveksling i den daglige skoledag.

De voksne var måske skeptiske og bekymrede, men for ungerne blev det den rene NATO-charmeoffensiv. Og briterne kom en dag med et militærorkester!

Nedenstående er en danskstil skrevet af en 10-årig elev fra Sejergårdskolen i anledning af militærorkestrets besøg på skolen. Visse stavfejl (herunder *hvar* for *var*) bærer præg af den unge forfatters daværende stationsbysjællandske.

Militærorkestret fra London

De kom en dag, da det var lige inden det rigede ind til time. De pakkede en hel masse ting ud. Vi nåede lige at se, hvad det hvar for instrumenter, Så rigede det ind. Da vi kom ud igen, hvar de næsten ferdige. Så begyndte de at spille en hel masse. Der hvar også en, der spillede på jagthorn og det gik af sted, som en masse heste og til sidst et serjerstrut. Så var der nogle, der kom op at dirigere og bagefter spillede de fodbold og så hvar også en, som fig gult kort.. Der (var) en, der lå og ?skålede?, det så nærmest ud som om, han havde brakket arme og ben. England vandt 5-3.
Ragna Olsen, 4. kl.

Ragna Olsens stil, 1983.

Miniudflugt til Formidlingscenter Fugledegård, St. Fuglede

Lørdag den 11. maj 2019 går den årlige miniudflugt til Formidlingscenter Fugledegård, Bakkendrupvej 28, 4480 St. Fuglede – Naturpark Åmosen ved Tissø.

Vi skal på en spændende guidet rundvisning og høre om vikingerne, som levede i området for mere 1200 år siden. Vores guide vil give os ny viden og et større indblik i den spændende vikingetid og na-

turen på det flotte sted nær Tissø. Mødetid og – sted: kl. 11.00 Fugledegård. Transport til stedet i egne biler (aftal evt. samkørsel). Pris inkl. frokost/diverse drikkevarer/kaffe/kage: 150 kr./prs. Max. 40 deltagere. Tilmelding senest den 5. maj 2019 til Carsten Kristoffersen (tlf. 31424884) eller en af de øvrige medlemmer fra bestyrelsen.

Fugledegård.

Byvandring i Ugerløse

Torsdag den 13. juni 2019 kl. 18.00 mødes vi på p-pladsen ved Ugerløse Kirke og tager på byvandring i Ugerløse. Guide på turen er Flemming Nielsen, Ugerløse.

Set på afstand domineres byen af den usædvanlig flotte og store kirke, som blev opført og indviet i 1876, efter at man havde revet en middelalderkirke ned på samme sted.

I følge det sidste officielle tal er indbyggertallet 966 pers. Byens placering er et knudepunkt for landevejstrafikken nord – syd og øst – vest, så selv om byen ikke er en stationsby, har den før hen været en driftig by med et væld af butikker og erhvervsvirksomheder. Butikslivet er i dag meget indskrænket i forhold til tidligere, og erhvervsvirksomheder som smed, savværk, maskinfa-

brik med en radioafdeling, mejeri, maskinsnedkeri m.m., er for norges vedkommende lukket, andre eksisterer endnu.

Der er et rigt foreningsliv i byen med personer, som tager initiativer, bl.a. overtagelsen af Ugerløse Fritidscenter, der er omdannet til medborgerhus på frivillig basis. Også tilbage i tiden stod man sammen i Ugerløse: Ugerløse Friluftsbad blev bygget i 1933 af frivillige, udgravet med skovl og trillebør, og er på det seneste renoveret til nutidig standard. Kommer der en Netto butik til byen?

Efter byvandringen serveres et traktement i kirkens konfirmandstue. Pris inkl. traktement 125 kr./prs. Max 40 deltagere. Tilmelding senest d. 6. juni til Carsten Kristoffersen (tlf. 31424884) eller en af de øvrige fra bestyrelsen.

Afslutning ca. kl. 21.00.

Hovedgaden i Ugerløse set mod nord. Postkort fra 1940'erne.

Udflugt til Vestlolland

Vi skal besøge Frederiksdal Gods, Den Gamle Møllegaard i Horslunde, Bandholm Havn og Maribo.

Lørdag den 7. september 2019 er der busudflugt til Frederiksdal Gods (kirsebærvin), hvor vi får en guidet rundvisning med lugte- og smagsprøver af vintønderne.

At Frederiksdal Gods skulle blive Danmarks største vingård, havde ingen forudset. Nu virker det som det mest naturlige sted for en produktion af kirsebærvin. Klimaet på Lollands vestligste spids, lige ud til Langelandsbæltet, er helt ideel til kirsebærproduktion. Ifølge DMI

er Frederiksdal det tørreste sted i Danmark – og blandt de aller-mest lune og solrige. Solen bliver tilmed reflekteret i havet, der ligger få hundrede meter fra plantagerne. Da sol giver sukker – og vi ovenikøbet har de lange lyse nætter om sommeren – er der de mest optimale betingelser tilstede for at modne de små sorte kirsebær, der af frugtforskere i øvrigt bliver kaldt ”Nordens drue”.

Frederiksdal Gods kan dateres tilbage til 1305. Den hvide hovedbygning, som står i dag, er grundlagt i 1756.

Efter besøget på Frederiksdal kører vi til Den Gamle Møllegaard i Horslunde: et særdeles idyllisk stråttækt spisested, hvor vi spiser en solid frokost. Kaffen drikker vi i Bandholm Havn, hvorfra de første udskibninger af korn fra Lolland fandt sted. Efterfølgende kører vi til Maribo, hvor der bliver ca. 1 time til udforskning på egen hånd af den gamle by, bl.a. med besigtigelse af byens vartegn, Maribo Domkirke. På busturen ud og hjem gør vi ophold et par steder for at nyde lidt forfriskninger. Forventet hjemkomst Ugerløse/Tøllø-

se ca. kl. 19.00. Der er afgang Tølløse St. kl. 07.15 og Ugerløse Kirke kl. 07.30.

Pris pr. prs. 600 kr. inkl. diverse traktementer. Max antal deltagere 53 prs. Tilmelding efter den 1. oktober 2018 og senest 1. september 2019 til Carsten Kristoffersen (tlf. 31424884) eller Erik Lausen (tlf. 61665922). Betaling skal finde sted 2. januar - 30. juni 2019. Ved evt. afbud får man t/m 31. august det indbetalte beløb retur. Efter denne dato finder tilbagebetaling kun sted, hvis personer på venteliste kan overtage pladsen i bussen.

Frederiksdal Gods.

Persondatapolitik

Stramningen af EU's databeskyttelsesforordning med ikrafttrædelse pr. 25. maj 2018 har medført nogle nye pligter og opgaver for foreningens bestyrelse. Bl.a. skal vi orientere vore medlemmer om deres rettigheder, og om hvordan vi bruger deres personlige oplysninger. Derfor denne meddelelse om Foreningens Persondatapolitik.

Hvorfor anvender vi dine personlige oplysninger?

Vi anvender dine personlige oplysninger til at oprette og administrere dit medlemskab af Lokalhistorisk Forening for Tølløse Egnen og til at opfylde foreningens formålsparagraffer.

Vi bruger dine personlige oplysninger til at opkræve kontingent, indkalde dig til foreningens møder, herunder generalforsamlingen og indbyde til foredrag og udflugter, der kunne have din interesse.

Vi bruger desuden de personlige oplysninger til adressering af medlemsbladet.

Vi kan til hver en tid sende dig de personlige oplysninger, vi har registreret om dig samt give dig mulighed for at rette eller slette disse.

Hvilke typer af personlige oplysninger indsamler vi?

* Kontaktoplysninger som navn,

adresse og evt. e-mailadresse

* Telefonnummer (hvis du vælger at oplyse det)

Hvem har adgang til dine personlige oplysninger?

I foreningsregi er det alene medlemmer af bestyrelsen samt den dataansvarlige, der har adgang til persondata. Ingen tredjepart uden for foreningens bestyrelse har adgang til dine personlige oplysninger.

Hvilken lovmæssig ret har vi til at anvende dine personlige oplysninger?

Hvis du ikke oplyser os dine personlige oplysninger, kan vi ikke oprette dig som medlem eller sende de indbydelser og foreningsrelateret information samt de medlemsblade, som indgår i foreningens virke.

Hvor længe opbevarer vi dine oplysninger?

Vi opbevarer dine oplysninger, så længe du har et aktivt medlemskab af Lokalhistorisk Forening for Tølløse Egnen.

Du har til enhver tid ret til at opsigte dit medlemskab. Hvis du vælger det, ophører medlemskabet og dine oplysninger slettes.

Vi opbevarer fortsat dine personlige oplysninger, hvis der ligger nogen form for lovmæssige krav eller uafklarede tvister.

Mvh. Bestyrelsen

Smukke steder i den gamle Tølløse Kommune

– Arkivernes Dag i Tølløse Lokalarkiv

På Tølløse-egnen har vi hverken hav eller strand. Men der er alligevel rigtig mange smukke steder, som vi måske ikke er så opmærksomme på i det daglige.

På Arkivernes Dag lørdag d. 10. november 2018 sætter vi fokus på naturen omkring os - skove, åer, søer og bakkedrag - samt smukke og markante bygninger i land og by, alt sammen set med historiens briller.

Der vil være Åbent Hus i Tølløse Lokalarkiv mellem kl. 10 og 15, hvor man kan se en udstilling med billeder af smukke steder i den gamle Tølløse Kommune. Der vil også være mulighed for at aflevere arkivalier og billeder til Arkivet samt få en

snak om, hvad et lokalarkiv er for en størrelse, og hvad det kan bruges til. Hvis man har lyst, kan man deltage i en konkurrence, og så byder Arkivet sædvanen tro på kaffe og kage. Sæt allerede nu kryds i kalenderen ved d. 10. november og få en hyggelig dag med masser af lokalhistorie!

Gæster på Arkivernes Dag 2017
i Tølløse Lokalarkiv.

Kontingent

Ægtepar: 250 kr. Enlige: 150 kr.

Kontingentet er for et helt år og kan betales ved mødeaftenerne i januar og februar. Ved kontantbetaling medbringes den tilsendte opkrævning. Der kan også indbetales på konto **4398 5397081** eller via MobilePay på **97998** inden 1. marts.

Er der medlemmer, der ønsker transport til møderne? Ring til et af bestyrelsesmedlemmerne, som vil hjælpe med samkørsel.

Medlemmer har gratis adgang til aftenarrangementerne.
Kaffe med brød: 30 kr. Gæstebillet: 20 kr.

Løssalgspris på ekstra numre af medlemsbladet: 30 kr.

Arrangementer 2018/2019

(se også www.tølløse.dk)

Alle møder holdes i Aktivitetshuset Tølløse, Nytorv 14

Torsdag den 11. oktober 2018 kl. 19.30

Alf Tornberg, Lejre: Grønland set fra forskellige vinkler/mange fotos.

Torsdag den 8. november 2018 kl. 19.30

Middelalderarkæolog Martin Pavon: Guld og grønne skove i Vestsjælland

Torsdag den 13. december 2018 kl. 19.30

Ole Bach Piekut, sognepræst Tølløse Kirke: Julemøde/foredrag.

Torsdag den 10. januar 2019 kl. 19.30

Historiker Lone Fasmer: Korn, mel, bagning i historisk perspektiv.

Torsdag den 14. februar 2019 kl. 19.30

Globetrotter Jan Tvernø: Røverhistorier fra alverdens støvede landeveje.

Torsdag den 14. marts 2019 kl. 19.30

Generalforsamling efterfulgt af lokalhistorisk quiz ved arkivleder Inge-Lis Madsen.

Torsdag den 11. april 2019 kl. 19.30

Bjarne Langholm: 40 år i politiets tjeneste, politihundesport og "Laurits Betjent" i Nyvang.

Lørdag den 11. maj 2019 kl. 11.00

Guidet rundvisning på Formidlingscenter Fugledegård v/Tissø. Transport i egne biler (evt. samkørsel). Pris 150 kr./pers. inkl. fro-

kost/rundvisning. Max. antal deltagere 40 pers. Tilmelding til Carsten Kristoffersen tlf. 31424884 eller en af de øvrige fra bestyrelsen senest den 5. maj 2019. Se nærmere omtale af arrangementet inde i bladet.

Torsdag den 13. juni 2019: Byvandring i Ugerløse kl. 18.00

Vi får en guidet rundvisning i Ugerløse med efterfølgende spising. Mødested p-pladsen ved kirken. Pris 125 kr. pr. pers. inkl. mad og drikke. Max. antal deltagere 40 pers. Tilmelding til Carsten Kristoffersen tlf. 31424884 eller en af de øvrige fra bestyrelsen senest den 6. juni 2019.

Se nærmere omtale af arrangementet inde i bladet.

Søndag den 1. september kl. 11.00:

Det Store Theselskab Holbæk Museum

Lørdag den 7. september 2019: Busudflugt til Vestlolland

Afgang Tølløse St. kl. 07.15 og Ugerløse Kirke kl. 07.30.

Guidet rundvisning på Frederiksdal Gods, frokost på Den Gamle Møllegaard i Horslunde og kaffe i Bandholm Havn, inden vi kører til Maribo for en times ophold før hjemkørsel. Ankomst Ugerløse/Tølløse ca. kl. 19.00.

Pris pr. pers. inkl. diverse traktementer 600 kr. Max. antal deltagere 53 pers. Tilmelding til Carsten Kristoffersen tlf. 31424884 eller Erik Lausen tlf. 61665922 efter 1. oktober 2018. Se nærmere omtale af arrangementet inde i bladet.

Lokalhistorisk Forening for Tølløse Egnen

Formand

Svend Aage K. Jørgensen

Svalevej 1
4340 Tølløse
E-mail: svaakj@tollose.dk
Tlf. 59 16 10 19

Næstformand

Marina Wijngaard

Østergade 20
4340 Tølløse
E-mail: eho@olsen.mail.dk
Tlf. 59 18 58 41

Kasserer

Erik Lausen

Lindestien 5
4340 Tølløse
E-mail: erik@tollose.dk
Tlf. 61 66 59 22

Bestyrelsesmedlemmer

Ejgil Piil Petersen

Fasanvej 7
4370 St. Merløse
E-mail: ejgil@tollose.dk
Tlf. 57 80 15 10

Grethe Preisler

Pilevej 90
4340 Tølløse
E-mail: grethe@tollose.dk
Tlf. 59 19 47 57

Kirsten Lousdal

Stærvej 14
4350 Ugerløse
E-mail: kirsten@tollose.dk
Tlf. 21 90 40 07

Carsten Kristoffersen

Bakkedraget 14
4340 Tølløse
E-mail: carsten@tollose.dk
Tlf. 31 42 48 84

Bestyrelsessuppleanter

Vivian Pihl

Pilevej 60
4340 Tølløse
E-mail: vivian@tollose.dk
Tlf. 60 62 71 74

John Jeppesen

Tværgade 3
6621 Gesten
E-mail: john@tollose.dk
Tlf. 60 84 09 07

Foreningens hjemmeside

www.tølløse.dk
webmaster: Marina Wijngaard /
Carsten Kristoffersen

**Holbæk Arkiverne /
Tølløse Lokalarkiv**

Hjortholmvej 9
4340 Tølløse
Tlf. 72 36 70 83 / 72 36 36 24
E-mail: tollose-arkiv@holb.dk

Arkivets åbningstider

Tirsdag kl. 13.00 – 17.00

Arkivleder

Inge-Lis Madsen

Nybyvej 62
4340 Tølløse
Tlf. 20 44 62 55
E-mail: ilm@holb.dk